

Antiromski/ anticiganski rasizem in dekolonialna opcija¹

Abstract

Anti-Roma/Anti-Gypsy Racism and the Decolonial Approach

This article uses a decolonial approach to locate the emergence of anti-gypsy racism within the context of genocide/epistemicide-based construction of modernity. The author presents the history and present life of Gypsy Roma, and highlights that the Roma community has been racialized ever since the emergence of the Spanish empire.

Keywords: Romofobia, anti-Romaism, internal colonialism, decolonial approach, racism

Helios F. Garcés writes chronicles, articles and essays in media and critical journals such as Diagonal, Revista Ctxt, El Salto, La Marea and Tabula Rasa. He published the book Mi abuela no ha leído a Marx (2019), and written a chapter for Miradas en torno al problema colonial (2019). He was also part of the coordinating team of the blog 1492. Por un Antirracismo Político, which was published as part of the El Salto magazine. His poems and contributions have been included in shows Gilâ (dir. Miguel Ángel Vargas Rubio, 2017), and Bashavel (starring flamenco singer José Valencia, 2018) and in poetry compilations such as Palabras de barricada (2015), and Campamento Dignidad. Poemas para la conciencia (2013).

Povzetek

Avtor v prispevku z dekolonialnim pristopom obravnava pojav antiromskega/anticiganskega rasizma, ki ga umesti v kontekst genocidne oziroma epistemicidne gradnje modernosti. Predstavi zgodovino in aktualno stanje ter opozarja, da je bilo romsko ljudstvo rasizirano vse od nastanka prve moderne nacionalne države in španskega imperija.

Ključne besede: romofobija, protiromskost, notranji kolonializem, rasizem, dekolonialna opcija

---

¹ V prevodu navajamo izraze Romi, Cigani in Calé, tako kot piše avtor v izvirnem besedilu (op. ur.).

Helios F. Garcés je kronist, avtor člankov in esejev za kritične časopise, kot so *Diagonal*, *Revista Ctxt*, *El Salto*, *La Marea* in *Tabula Rasa*. Je avtor knjige *My grandmother has not read Marx* (2019), prispeval je poglavje za zbornik *Miradas en torno al problema colonial* (2019). Bil je eden od koordinatorjev bloga 1492. Por un Antirracismo Político, ki je izhajal kot edicija revije *El Salto*. Njegove pesmi in drugi prispevki so bili vključeni v predstavi *Gilâ* (r. Miguel Ángel Vargas Rubio, 2017) in *Bashavel* (s pevcem flamenka Joséjem Valencio, 2018) in v zbirkah poezije, npr. *Palabras de barricada* (2015) in *Campamento Dignidad. Poemas para la conciencia* (2013).

»Upam, da bo kmalu prišel dan,
ko bo mogoče tudi Rome vključiti
v dekolonialno dinamiko, ki se začrtuje.«
Sadri Khiari

Dekolonialni obrat v evropskih političnih praksah

Približno dobro desetletje se eksponentno povečuje vloga dekolonialne perspektive v civilizacijski krizi Evrope. Kljub pomembnim izjemam, kot sta *Parti des indigènes de la République*² in iskreni impulz etičnega kompromisa, ki ga je v južni Evropi sprožil Boaventura de Sousa Santos, je ta večinoma omejena na univerzitetne avle. Članki, simpoziji, kongresi in razpravljajna besedila, proizvedena v Evropi, začenjajo uvajati perspektive, ki izhajajo iz mreže *modernosti/kolonialnosti*. Tu in tam se omenja potreba po dekolonizaciji politične vednosti in praks; tu in tam se opozarja na pomen dekolonizacije družbenih odnosov; tu in tam se uporabljajo dekolonialne leče, ki opozarjajo na meje konvencionalnih analiz, ki izhajajo iz evrocentrične kritike o tem, kar bell hooks imenuje »imperialistični kapitalistični in patriarhalni sistem belske nadvlade«.

Namen opozarjanja na to, kar smo opisali, ni omalovaževati prizadevanj v osrčju evropske kritične akademije, da bi dekolonialni predlog vključili v svoj kurikulum. Prav tako ni namen prezreti dela številnih ljudi, ki jih intelektualna poštenost vodi v preizpraševanje njihovih privilegijev, da bi prispevali k skupnim prizadevanjem za izgradnjo vitalne alternative sistemu zatiranja znotraj teorije. Omejujemo se le na izpostavljanje tega, kot je opozorila Houria Bouteldja, da je »[v] Evropi zelo malo dekolonialnih gibanj«. Razlogi za to so jasni: »Staroselske populacije kolonialnega imperija, ki so v Evropi potisnjene v večdimenzionalno diskriminacijo in so zato

2 Glej <http://indigenes-republique.fr/>.

najbolje usposobljene za izvedbo tega projekta, nimajo močne in avtonomne organizacije« (Bouteldja, 2012).

Kdo so trenutni predstavniki »staroselskega prebivalstva kolonialnega imperija«? Očitno je, da sprva mislimo na prebivalstvo tako imenovanega tretjega sveta: Južne Amerike, Karibov, Afriške celine in Bližnjega vzhoda; dekolonialne diaspore; potomce tistih ljudstev, na ramenih katerih je bila zgrajena hegemonija Zahoda; tiste populacije, ki so drugo- in tretjerazredni državljani Evrope, t. i. »migranti_ke« in njihove_i potomke_ci v metropoli, ki ne ustrezajo parametrom režima belskosti, potrebnim za umestitev tam, kar je Frantz Fanon imenoval *conna biti*. Toda resnično koherentno branje dekolonialnega obrata nas vabi k širjenju pluriverzalnega obsega tistega Juga, »ki se tukaj uporablja kot metafora za človeško trpljenje, ki ga sistematično povzročata kolonializem in kapitalizem (...), tako imenovani tretji svet znotraj hegemonskih držav«, jug, ki je onkraj geografske oznake, kot ga omenja profesor Boaventura de Sousa Santos (2009).

Kolonialnost oblasti (Quijano, 2000) je kot žrtvena razsežnost modernosti od leta 1492 (Dussel, 1994) vpeljala niz označevalcev večvrednosti/manjvrednosti na liniji človeškega (Grosfoguel, 2012), ki so postavili epistemološke in materialne temelje za nastanek prve moderne evropske nacionalne države, t. i. španskega imperija. Proticiganstvo/romofobija je notranje strukturno povezano s pojavi, na katerih je zgrajena kolonialnost, kar je razvidno iz *prve španske pragmatike* (kazenskega zakonika) proti Ciganom, razglašene leta 1499. Kljub temu je bila tradicionalna perspektiva romofobnega rasizma sčasoma sterilizirana, dezificirana in atomizirana na podlagi paternalističnih predpostavk, ki so jih priskrbele prostovoljske nevladne organizacije večinskega prebivalstva oziroma naroda, t. i. nevladne organizacije Gadž.³ Po drugi strani se je genealogija splošnih analiz o rasizmu, ki so jih opravili_e evropski_e družboslovci_ke, še posebej spremenila zaradi učinkov, ki so jih v zahodni zavesti sprožili strašni dogodki med drugo svetovno vojno. Michel Wieviorka v *Espacio del racismo* (Prostor rasizma) zapiše:

izrazi [rasizma], ki so najbolj pretresli evropsko in svetovno vest, niso imeli opravka s koloniziranimi ljudstvi, ki so jih seveda zelo pogosto masakrirali ali zasužnjevali, ampak z Judi, žrtvami nacizma. Morda smo zato morali v Evropi počakati na vzpon nacizma ter še posebej na konec druge svetovne vojne in razkritje Auschwitza, da so lahko družbene vede – in ne le te – naredile učinkovit obrat in zastavile rasizem kot objekt analize (Wieviorka, 1992).

3 Romi pripadnike »večinskega« prebivalstva poimenujejo Gadže oziroma Gourdj/gj/dža v prekmurski romščini (op. ur.).

Aimé Césaire je v *Diskurzu o kolonializmu* (2006) opozoril, da rasistične metode in logike, razvite v času nacizma, pomenijo uporabo kolonialnih in suženjskih metod in logik, tokrat na evropskih tleh.

Toda če se osredotočimo na Evropo, lahko opazujemo, kako »od sredine 16. stoletja do konca 18. stoletja obstaja odvrtna poenotenost v odzivu večine evropskih sil na prisotnost Ciganov« (Fraser, 2005). Glede na zgodbe, napisane v različnih vplivnih sferah, ki jih najdemo na vsej celini, pa

od 15. stoletja do 20. stoletja ni bilo skoraj nobenih sprememb, skoraj niti najmanjše razlike tako v literarnih kot v uradnih besedilih v Italiji, Franciji, Nemčiji, Angliji ali Španiji. Vedno naletimo na enake očitke, monotone in ponavljajoče se, enake negativne opise, ki so oblikovali obstojen stereotip (Sánchez Ortega, 2009).

Govorimo o ljudstvu Rom.

Gremo še dlje. Če upoštevamo že opisano, je iz kratke analize dela proticiganske zakonodaje, ki je bila uvedena v Španiji – titanska naloga, ki jo je treba še opraviti –, ter iz splošnega konteksta, v katerem se ta aplicira, razvidno, da bi morali romofobijo zastaviti kot notranjo posledico tega, čemur pravimo kolonialnost oblasti, vednosti in biti. Šele če na življenje in smrt ciganskih skupnosti gledamo kot na procese, ki potekajo v coni nebiti, lahko razumemo, zakaj Wiewiorka pozablja, da je v Evropi še ena človeška skupnost, katere trpljenje je bilo zanemarjeno tudi med drugo svetovno vojno: romsko/cigansko ljudstvo, ki je utrpelo holokavst – *Porrajmos*⁴⁴ – in izgubilo približno 75 % evropskih pripadnikov (Fernández Garcés, Jiménez González, Motos Pérez, 2014).

Judovski mislec Herman Cohen bistvo kritike vidi v tem, da se »umestimo v politični prostor revnih, žrtev in od tam razvijamo kritiko patologij države« (Dussel, 2008). *O Romano Them*, ljudstvo Rom, ki je indijskega porekla in je v svoji lokalnosti evropejsko, v svoji univerzalnosti pa razvojno (Jiménez, 2009), je v vsakdanji govorici, ki temelji na etnični paradigmi človeške klasifikacije, najstarejša in najštevilčnejša rasizirana človeška skupina na evropski celini. Zgodovinskih, filozofskih, ekonomskih in političnih razlogov za ozračje arhaičnega sovraštva, ki ga ta človeška skupnost trpi na tleh Evrope, ni mogoče natančno analizirati, ne da bi se zatekli k dolgi zgodovini Romov kot kolonialnega subjekta. Zato moramo razmere opazovati iz te romske kolonialne rane, da bi razkrili najbolj notranje proticiganstvo evropskih nacionalnih držav.

---

44 Prelom v jeziku romanó, nanaša se na holokavst in njegove posledice v življenju Romov.

Anticiganstvo/romofobija kot proizvod modernosti

Antiromski/anticiganski rasizem kot proizvod modernosti in razsežnost kolonialnosti oblasti, ki se izvaja v Evropi, izvirata iz nastajanja modernih nacionalnih držav. Osredotočimo se na nastanek prve moderne evropske nacionalne države, na t. i. španski imperij, da bodo naše trditve jasnejše. Če za izhodiščno točko vzamemo shemo, ki jo je predlagal Ramón Grosfoguel o genocidih/epistemicidih, na katerih se gradi modernost, vidimo, da se romofobija pojavi že v *španski pragmatiki* (kazenski zakonik), ki sta jo katoliška monarha uzakonila leta 1499 (Grosfoguel, 2013).

Na splošno je bila konvencionalna analiza proticiganstva ločena od izvornega konteksta, ki so ga vzpostavili leta 1499. Zato se kakršenkoli namig na dekolonialno kritiko tega problema zreducira na obrobno kulturološko obžalovanje, povezano z domnevno izjemno krutostjo *pragmatike*; ta se kaže v sporočilu, ki zapoveduje:

Egipčane,⁵⁵ ki se sprehajajo po naših kraljestvih in gospodstvih s svojimi ženami in otroki, se od dneva razglasitve tega zakona obvešča na naših sodiščih ter v vaseh, krajih in mestih, ki so na čelu stranke, da v naslednjih 60 dneh vsak, ki živi od znanih obrti in kot najbolje ve, kako izkoristiti kraje, kjer so se odločili naseliti ali živeti v domovih gospodov, ki jim strežejo in jim dajo tisto, kar najbolj potrebujejo, naj ne potujejo skupaj po naših kraljestvih, kot počnejo, ali naj v prvih 60 dneh zapustijo naša kraljestva in se ne vrnejo, saj bodo kaznovani, če bi jih našli ali dobili brez službe, brez gospodov, po preteklih omenjenih dneh; naj prvič dajo vsakemu sto udarcev z bičem in jih trajno izženejo iz teh kraljestev, drugič pa jim odsekajo ušesa in jih, kot rečeno, v 60 dneh po obsodbi ponovno izženejo. Tretjič pa postanejo ujetniki za vse življenje ... (*Pragmatica Real*, 1499).

Kakšen je torej kontekst leta 1499? 479 let trajajoče sistematično pravno zatiranje romskih skupnosti v nastajajoči španski državi se začne šele sedem let po osvojitvi Al-Ándalusa,⁶⁶ uničenju Nasridovega kraljestva in izgonu Judov 2. januarja 1492. Prav tako se je proticiganska dinamika pojavila

5 Španska beseda »gitano« (»cigan«) naj bi bila domnevno egipčanskega izvora (v stari španščini: »egiptano«) (op. ur.).

6 Tako so muslimani imenovali Iberski polotok (op. ur.).

sedem let po začetku kolonizacije, invaziji Amerik in genocidu staroselskih ljudstev 12. oktobra 1492, ki sta ga opisala Darcy Ribeiro v *Las Americas y la Civilización* (Amerike in civilizacija) (1972) in Steven Katz v *The Holocaust in Historical Context* (Holokavst v zgodovinskem kontekstu) leta 1994. 14. februarja 1502 je bila razglašena prva *pragmatika* za prisilno spreobrnitev Mavrov, ki je vodila v njihov končni izgon 22. septembra 1609.

Prav v tem obdobju se je, kot kažejo izčrpne študije Silvie Federici (2019), »začelo povečevati število žensk, ki so jim sodili kot čarovnicam, pregon pa je od inkvizicije prešel na posvetna sodišča«. Sredi 16. stoletja je prišlo do razprav med Ginés de Sepúlveda in Bartoloméjem de las Casas o obstoju indijanske in afriške duše, ki so privedle do ugrabljanja in zaslužnjevanja milijonov Afričanov; »Maafa« je svahilski izraz, ki ga je ustvarila Marimba Ani, antropologinja in profesorica na Oddelku za afriške in portoriške študije na Hunter College v New Yorku, in se nanaša na afriški holokavst, ki se je začel s suženjstvom.

Prav te razprave bi lahko osvetlile vprašanja, ki so v sodobnih študijah rasizma ključnega pomena. Kot je v zvezi s tem zapisal Francisco Fernández Buey (1996/2000):

Zato je mogoče, da bi nas pregled sodobne misli o pomembnem spopadu med kulturami, ki se je zgodil po letu 1492, lahko kaj naučil o moralni in politični filozofiji postmodernizma, o kateri razpravljamo tako, da jo umeščamo med samokritičnostjo evrocentrizma in upoštevanje kulturnega rasizma kot funkcionalne ideologije poznega kapitalizma.

Bodimo natančnejši pri določanju pomena besed profesorja Fernándeza Bueyja. Kar se zgodi po letu 1492, ni »spopad kultur«, ampak ustvarjanje radikalne hierarhije, ko evropska kultura zavladava nad vsemi drugimi. Prav tako rasizem še zdaleč ni funkcionalna ideologija poznega kapitalizma, ampak je strukturna razsežnost modernosti, brez katere je zgodnji kapitalizem popolnoma nerazločljiv.

V resnici so vsi opisani pojavi strukturno povezani s tistim, kar Marx v XXIV. in XXV. poglavju prvega zvezka *Kapitala* imenuje »primitivna ali prvotna akumulacija kapitala«. Kot sam piše:

Odkritje ameriških nahajališč zlata in srebra ter križarski pohodi iztrebljanja, zaslužnjevanja staroselcev in njihovo umiranje v rudnikih, začetek osvajanja in plenjenja *Orientalne Indije*, pretvorba afriškega kontinenta v lovišče za zaslužnjevanje črncev: vse to so dogodki, ki zaznamujejo začetek dobe kapitalistične proizvodnje.

Kljub temu, da je Marx sam opozoril, da imajo »različne faze prvotne akumulacije središče v bolj ali manj natančnem kronološkem vrstnem redu v Španiji, na Portugalskem, Nizozemskem, v Franciji in Angliji«, ni bil pozoren na dinamiko represije ter črpanja delovne sile in bogastva, ki jo je izvedel prvi moderni imperij, vendar se na kratko osredotoča na britanski kolonializem v 18. stoletju.

V tem primeru materialno izkoriščanje in epistemska inferiorizacija pomenita medsebojno povezane procese zatiranja, prisilne homogenizacije in preganjanja razlik, na katerih temelji moderna oblast. Začetek proticiganstva kot neločljivega dela tega procesa v središče pozornosti postavlja nove oblike discipline v skladu z notranjimi potrebami novih razmerij oblasti na globalnem severu. Resda ni pedagoško, da oblast omenjamo kot nekakšen abstrakten fantom, s pomočjo katerega lahko zaznamo tisto, kar Donna Haraway imenuje Škandalozna stvar. Ko torej ob upoštevanju zgoraj navedenega govorimo o oblasti, se sklicujemo na tisto, kar zapatistično gibanje imenuje »kapitalistična hidra«, torej

da ta kapitalistični sistem ne prevladuje samo v različnih oblikah in načinih dominacije v različnih in raznolikih družbenih prostorih. Metafora hidre, izpostavi Sub[comandante], pomeni, da če odsekaš eno glavo, se pojavita dve; hidra se prilagodi, mutira in se lahko popolnoma regenerira iz enega od svojih delov (López in Rivas Pacheco, 2015).

Tako je mogoče opazovati, kako nastajajoča nacionalna država prek *pragmatike*, ki uvede sistem sankcij, znotraj svojih meja kopicí oblast ter zanika, podreja in pogosto uničuje cigansko razliko. Z začetkom 16. stoletja se je dobrodošlica, ki so jo v 15. stoletju izrazili prvimi romskimi družinam na celine, spremenila v sovražstvo in preganjanje. Sosednje države so se začele odzivati na podoben način. Od časa vladanja Filipa in Marije, od leta 1554, so Romi v Angliji predmet posebne zakonodaje. Enako se je zgodilo v Franciji leta 1504, leta 1536 na Švedskem in Danskem, leta 1577 pa tudi v Nemčiji (Fernández Garcés, Jiménez González in Motos Pérez, 2014).

Vendar je treba opozoriti, da je bil prvi pravni dokument, ki se nanaša na Rome v Evropi, najden v arhivu samostana Tismana. Nanaša se na premestitev štiridesetih romskih družin, ki jo je leta 1386 izvedel vlaški knez Dan (danes Romunija), v samostan San Antonio de Voditza (Felipe Aguirre, 2006). Tako kot pojasnjujemo v priročniku za boj proti proticiganstvu: »Zasužnjevanje ljudstva Rom v starodavni Romuniji je bilo običajno: razglašeno je bilo, da je vsak Cigan brez lastnika last države« (Fernández Garcés, Jimé-

nez González in Motos Pérez, 2014). Cigani_ke, ki so zbežali_e v Moldavijo, so doživeli_e enako usodo, ko je na območju padla tatarska oblast. Tako se je v Moldo-Vlaški, starodavni Romuniji, pojavila institucija romskega suženjstva. Cigani_ke, ki so bili_e del tatarske horde, so bili_e ujeti_e, zasušnjeni_e pod državnim nadzorom in razglašeni_e za »sclavi curte«, sužnje sodišča. Tako so jih (pa tudi njihove otroke) lahko prodali ali podarili, kadar je tako ustrezalo njihovim gospodarjem.⁷⁷ Suženjstvo romunskih Romov je bilo odpravljeno leta 1856. V 500 letih se je število Romov na tem ozemlju občutno zmanjšalo. Pogosto so jih zasušnjili. Kot delovna sila so služili v obdobju, ko je te primanjkovalo, v času evropske kuge leta 1346.

Zloraba in izkoriščanje ciganske delovne sile v korist države v evropski modernosti/kolonialnosti ni bila izjema. Samo 40 let po razglasitvi *prve proticiganske pragmatike*, ki sta jo leta 1499 v Madridu podpisala katoliška monarha, je nastajajoča španska država spremenila vsebino tega kazenskega zakonika in še poglobila prej omenjene poti. V času vladavine Karla I., leta 1539, je bilo dogovorjeno, da bodo ujeli vsakega Cigana, starega med 20 in 50 let, ki ga bodo našli brez gospodarja in znanega poklica. Kazen je bila šestletno služenje na galeji.

Kot zagotavlja Manuel Martínez Martínez v *Los Gitanos en el sureste peninsular de los siglos XV y XVI* (Cigani na jugovzhodu polotoka v 15. in 16. stoletju):

Tako je Don Juan iz Avstrije zaprl veliko Ciganov »zaradi potrebe po ljudeh za veslanje«, kot je povedal Filipu II. Thompson je potrdil, da je v letih 1586–1589 delež Ciganov, ki so jih poslali na galeje, znašal 2,9 % celotnega števila ljudi na galejah, medtem ko ta manjšina ni predsta-

---

77 »Vendar so se razmere romunskih Romov spreminjale, odvisno od njihovega položaja. Javier Aguirre Felipe v *Historia de las Itinerancias Gitanas. De la India a Andalucía* (Zgodovina ciganskih poti. Iz Indije v Andaluzijo) (2008) razlikuje med štirimi različnimi položaji, v katerih so bili pripadniki ciganske skupnosti takratne romunske države. Na prvem mestu so bili tako imenovani gospodinjiski sužnji, ki so bili v službi vojvod ter verskih in zemljiških posestnikov. Njihov položaj je bil najbolj podcenjen, po avtorjevih navedbah pa so trpeli ‚izrazit asimilacijski pritisk‘. Na drugem mestu so bile_i Ciganke_i, ki so bile_i omejene_i na suženjski režim, podoben režimu ruralnega podložništva; te_i so bile_i v lasti krščanskih samostanov, ki so jih včasih prodali kot sveto darilo. Na tretjem mestu so bili Romi, ki so se v zameno za določene davke lahko še naprej naseljevali po vlaških deželah. Med njimi so bili številni izdelovalci košar, zidarji in kovači, ki so lahko še naprej opravljali svoje delo, vendar so jih oblasti nenehno nadzirale; v resnici so mnoge preganjali. Četrta skupina so bile_i glasbenice_ki oziroma umetnice_ki iz omenjenih treh skupin, ki so delovali na ljudskih zabavah in festivalih aristokracije. Številne_i Ciganke_i so zbežale_i na Krim in v zahodno Moldo-Vlaško, da bi pobegnile_i usodi številnih svojcev. Mnoge od teh Ciganov, ki so se izselili na zahod, so moldo-vlaški vojvode zaradi vojaškega, obrtniškega in zdravstvenega znanja imeli za hierarhično najvišjo skupino med Romi ter so jim namenili privilegirano mesto posrednikov med drugimi svobodnimi Romi in visokimi romunskimi uradniki« (Fernández Garcés, Jiménez González in Motos Pérez, 2014).

vljala niti 0,5 % celotnega prebivalstva države [...] (Martínez Martínez, 1995).

Po Martínezovih besedah drugi raziskovalci govorijo o 10-odstotni ciganski populaciji na galejah, kar je šokanten podatek, če upoštevamo, da so v omenjenem obdobju Cigani predstavljali 0,5 % prebivalstva države. Ciganke so bile pogosto prisilno ločene od svojih partnerjev, otrok, staršev in prijateljev ter podvržene posebnim kaznim, ki jih je določala *nova pragmatika*, ki jo je leta 1560 objavilo sodišče v Toledu: »Naj se razglasi in izvrši kazen bičanja in izгона iz kraljestva za tiste Ciganke, ki se bodo posluževale navad in nosile obleko Ciganov: zapovedujemo, da se to javno razglasi« (Cortes de Toledo, 1559). S temi *pragmatikami* in sankcijami so pretrgali moralno vez ciganskih skupnosti, uničili družine in ženske obsodili, da same skrbijo za mladoletnike in se soočajo z izjemno revščino v družbi, ki je ponotranjila to novo semantiko sovraštva do vsega »ciganskega« (Motos Pérez, 2008). Mnoge od teh žensk, ki so simbol romskega odpora, so s svojimi družinami tavale v iskanju zasužnjenih na galejah ter čakale na osvoboditev ugrabljenih sorodnikov in sopotnikov. Intersekcionalna analiza tega vprašanja bi verjetno omogočila nove sklepe o kolonialnem vsiljevanju vloge spolov. Medtem ko so rasizirali *Calós* (Rome), so bile *Calís* (Romkinje) rasizirane in podrejene. Tako kot je oblast ustvarila semantiko »ciganskega«, je s specifičnim načinom represije, ki jo je izvajala nad Cigankami, prispevala k ustvarjanju rasizirane in spolno podrejene identitete prek kolonialnosti spola (Lugones, 2008).

Namen tega zasuka proticiganske zakonodaje je bil dokončno prisiliti romske skupnosti, da se vežejo na zemljo, in njihovo delovno silo izkoristiti za izgradnjo nacionalne države. Ponoven premislek oblasti v tistem času o morebitnem izgonu Ciganov je povezan z uničujočimi učinki, ki jih je imel izgon Mavrov na gospodarstvo na novo homogeniziranega imperija. Tako so bili po izgonu Judov in Mavrov Cigani nov notranji rasiziran kontrapunkt želenemu redu v moderni španski družbi. Čeprav je treba dekonstruirati mit o dokončnem izgonu Mavrov – vemo, da so številne njihove skupnosti na tem ozemlju preživele s skrivanjem svoje identitete –, je »cigansko« iz neciganske zunanosti postalo novi simbolni katalizator zapletenega niza apliciranih podob, predsodkov in projekcij, ki so izpolnile temeljno vlogo pri sooblikovanju evropskih narodov: šlo je za ustvarjanje antagonistične in dehumanizirane identitete, ki jo je treba disciplinirati, izkoriščati in pogosto uničiti.

Prav tako vemo, da se je od uvedbe amalgama živega srebra v Amerikah ponovno aktiviralo izkoriščanje rudnikov na španskem ozemlju. V rudniku Almadén v Badajozu je delalo ogromno prisilnih delavcev, obsojencev kral-

jevine, med katerimi so bili ves čas tudi Cigani, vse do ukinitve te kazni leta 1799 (Martínez Martínez, 2004). Vemo tudi, da sta bila s kraljevim dekretom z dne 19. decembra 1572 zakoličena aktivno državno preganjanje in lov na Cigane, da bi jih izkoriščali na galejah v Puerto de Santa María v zori bitke pri Lepantu: »Vestno pripravite in aretirajte vse, ki so v vašem okrožju in pristojnosti [...] Cigani, ki lahko služijo, naj bodo prisilno odpeljani na galeje in tiste soseske z zmerno plačo, kot je običajno.« Namera je bila utemeljena takole: »Naj bo ta vrsta škodljivih in ogrožajočih ljudi izgnana iz republike« (Splošni arhiv Simancas, Camara de Castilla, Diversos, spisi 28 (I), (II)).

1749: zenit genocida/epistemicid *Caló*⁸

Kljub temu, da so se bili Cigani prisiljeni vezati na zemljo na najbolj nepričakovane in nasilne načine, je diskurz moderne oblasti, ki je izhajal iz vztrajne zatiralske zakonodaje, prodril v širše sloje prebivalstva ter vbrizgal sum in prezir do romske razlike. Čeprav se morda zdi paradoksalno, je to močno oviralo cilj, zasnovan s to zakonodajo, tj. ustvarjanje sosesk s ciganskimi skupnostmi. To pojasni zapletene razloge, zaradi katerih je »cigansko« ostalo vpeto v špansko identiteto in ustvarilo bipolarno semantiko integracije/izgona, ki še danes, tako simbolično kot materialno, zaznamuje položaj Ciganov v Španiji. Številne ciganske skupnosti so morale v atmosferi pregona in splošnega prezira iznajti nove strategije preživetja. Da bi ustvarili pogoje za svojo družbeno sprejemljivost, čeprav so bili prezirani, so se vključili v dogodke, s katerimi so gradili nacionalno identiteto, kot so naselitev Granade, sodelovanje v flandrijski vojski in zatiranje mavrskih vstaj (Martínez Martínez, 2003).

Po eni strani je kraljevina predpisovala, da morajo romske skupnosti opustiti svoje tradicionalne poklice, način oblačenja in jezik, po drugi strani pa so bili Romi na lokalni ravni vedno znova izgnani iz krajev, v katerih so se naselili. *Caló* (romski) nomadizem, ki še zdaleč ni notranja lastnost identitete skupnosti, se tu pokaže kot jasna oblika upora proti asimilaciji, ugrabitvi in genocidu oziroma epistemicidu, na kar opozarjata Cayetano Fernández Ortega in Ismael Cortés Gómez v *El nomadismo romaní como resistencia refractaria al racismo de estado en la modernidad española (Romski nomadizem kot odpor proti državnemu rasizmu v španski moderni)* (2015). Nismo prvi, ki opozarjamo, da je vztrajno cigansko gibanje kljub ponavljajočemu se kaznovanju lucidni simptom nezaupanja in sumničavosti skupnosti zaradi

---

8 Romsko ljudstvo.

nenehno obstoječe možnosti dokončnega in načrtovanega genocida, ki bi ga bilo mogoče izpeljati prav s poznavanjem lokacije njihove naselitve. Leta 1586 je bila potrjena nova *pragmatika*, ki je opisane razmere še bolj utrdila.

V njej je bilo za *Calé* prepovedano celo kupčevanje na trgih, da bi razkrili njihovo točno lokacijo: »Prav tako ukazujemo, da nihče od njih ne more prodati ničesar, niti na sejmihi niti zunaj njih, razen s pričevanjem notarja, v katerem je navedeno njihovo bivališče ter predel naselja, v katerem živijo« (*Novísima recopilación de leyes de España*, V, knjiga XIII: 358). Videli bomo, kako se ob opisanem scenariju prepletajo strategije prilagajanja in odpora. Manuel Martínez Martínez v *Los gitanos en el Reinado de Felipe II (1556–1598)* (*Cigani v času vladanja Filipa II. (1556–1598)*) trdi, da je med različnimi mehanizmi prilagajanja, ki jih vzpostavijo skupnosti, prisotno javno sodelovanje Ciganov v verskih ustanovah in dejavnostih, kot sta krst in njegova potrditev, ter na pogrebih in porokah, ki se praznujejo po katoliškem verovanju. Njihova zgodnja vključitev v festivale Corpus Christi (praznik zahodnokršćanske cerkve v spomin na ustanovitev evharistije, krščanske slovesnosti v spomin na zadnjo večerjo, v kateri posvečujemo in zaužijemo kruh in vino) ali ustanavljanje verskih bratovšćin oziroma članstvo v njih – v katerih so prisotni tudi črnci – je posledica potrebe po okrepitvi njihovega sprejemanja in reševanja sporov v okviru večinskega naroda. Iz istih razlogov se je moćno povećalo služabništvo in izkoriščanje otrok Ciganov, kar je bilo pogosto tudi pri Mavrihi, vendar je bila po njihovi vstaji večina otrok, ki so bili poslani v služabništvo, romskega porekla. Zaradi teh elementov prilagajanja/odpora v kontekstu ustvarjanja »ciganskega« kot oblastniške semantike je razsvetljenski razred v živećih Romkinjah_ih pozneje zaznal družbenega sovražnika, ki ga je treba streti, kulturni element, ki je bil s perspektive razsvetljencev temelj starega režima.

Organizacija najvećjega poskusa genocida oziroma epistemicida Ciganov, ki so ga začele španske oblasti pod Filipom V. načrtovati leta 1717, je predvidevala, da »bo za naselitev Ciganov pripravljen konkreten seznam 41 okrajev«. Po drugi strani pa so protestniki v tistih krajih, v katerih je romsko prebivalstvo neprićakovano naraščalo, zahtevali, da se seznam pooblašćenih okrajev razširi na 74 in da se ciganskim družinam omogoči, da ostanejo v katerem koli kraju, kjer so živele že deset let. Za nadzor zbiranja Ciganov je bila določena kvota ene družine na vsakih sto sosedov; ta pa je temeljila na nuklearni definiciji družine, da bi tako razbili tradicionalne romske skupnosti: »Mož in žena z otroki, sirotami in vnuki, ki niso poročeni, ker če bi bili, morajo oni in njihovi svojci formalno tvoriti drugo družino« (Gómez Alfaro, 2010). Tako so prispevali k razpadu širokih skupnosti, ki so temelj romske skupne ćlovećnosti, in poglobljanju kodifikacije spolnih vlog modernega

patriarhata, ki se vsiljuje rasiziranim subjektom.

Leta 1748 je bilo dokončno dogovorjeno, da se Ciganom zavrne možnost verskega azila v kapelicah province in ukine kazni prisilnega dela na galejah, kar je vodilo k uvedbi splošnega zapora za Cigane ali veliki raciji (*Gran Redada*). Z javnimi pooblastili vladarja Fernanda VI. in pod pokroviteljstvom Marquésa de la Ensenade, pomembnega razsvetljenca ter sekretarja davčne uprave, mornarice in čezmorskih kolonij, ter škofa Vázqueza de Tablada, guvernerja Kastiljskega sveta, so se 30. julija 1749 začele genocidne operacije. Španska kraljevina je sklenila, da je najboljši način za izvedbo težavnega dokončnega zmanjšanja ciganske populacije odvzem svobode vsem Ciganom_kam kraljestva – in to v enem dnevu. Namen je bil zmanjšati celotno skupnost in jo za vedno odstraniti.

Zaprtilih ter ujetih v verige in okove je bilo približno 12.000 ljudi. Moški, starejši od 15 let, so bili razporejeni v ladjedelnice, kjer so jih prisilili v gradnjo ladij. Medtem so ženske, skupaj z otroki, mlajšimi od 12 let, poslali v tovarne, iz katerih niso imele izhoda (in so bile torej v resnici zapori), kjer so s svojim delom do smrti plačevale preživnino zase in za svoje potomce. Kazen za poskus bega je bila surova: »Kdor pobegne, bo brez nadaljnje utemeljitve obešen.« Predmet racije so bile tudi mešane poroke, ki so bile že takrat pogoste, zlasti v Andaluziji. Čeprav je sprva veljalo le za Cigane, »to ni bilo storjeno samodejno, ampak po posebnih preverjanjih dobrega vedenja prizadetih žena« (Gómez Alfaro, 2010).

Stroške te operacije so plačali z dražbo premoženja priprtih ciganskih družin. Ponovno lahko opazimo, kako ima vsaka operacija, namenjena zatiranju, discipliniranju in uničevanju ciganske razlike, skrito dimenzijo, ki ustreza temu, kar María Lugones imenuje kolonialni/moderni spolni sistem. Ciganke, ki so jih poskušali disciplinirati in prevzgojiti ter so bile rasizirane in seksualizirane v skladu s paradigmi spola, vpete v moralne verige katoliške duhovnosti in zaprte z namenom, da bi jih asimilirali, so razvile lastne strategije upora.

Pomen vloge ciganske razlike v razvoju in uvajanju kolonialnega/modernega sistema spolov v nacionalni državi je treba še raziskati. Kot je dejala María Sierra, je »romantična predstavitev ciganske moškosti popolnoma vpeta v sklop stereotipov, ki imajo široko razvejane zgodovinske korenine v tem, čemur lahko rečemo socialni 'zdravi razum' večinskega prebivalstva« (Sierra, 2016).

Pomembno si je zapomniti, da je institucija kazenskega sistema v Evropi v 18. stoletju doživela razsvetljenski preobrat glede ukrepov proti tistim, ki niso upoštevali zakona.

Evropski in severnoameriški reformatorji so si zadali nalogo ukiniti te grozljive kazni, pa tudi druge oblike telesnega kaznovanja, kot so spone, pretepanje, bičanje, žigosanje in amputacije [...] Preden je zapor postal oblika kazni, so vse te [...] oblike kaznovanja intenzivno vplivale ne toliko na kaznovane osebe kot na množico gledalcev (Davis, 2005).

Angela Y. Davis v knjigi *Abolition Democracy: Beyond Empire, Prisons, and Torture (Demokracija abolitije. Onkraj imperija, zaporov in mučenja)* piše, da se zapori v Evropi vse do 18. stoletja (velika racija proti Ciganom) in v ZDA v 19. stoletju niso uveljavili kot prevladujoča oblika kaznovanja. Zapor je postal kazen šele v času konsolidacije poznega kapitalizma in nastanka novega družbenega razreda, tj. buržoazije, na katerega so vplivale razsvetljenjske ideje. Pod vplivom razsvetljenstva se je pojavila misel, da je zločinec »spremenljiv« in da se bo v času samote za rešetkami le moralno spreobrnil. Vendar razsvetljenjske predpostavke, ki jih je zastopal Marqués de la Ensenada, eden od ministrov vladarja Fernanda VI., niso imele nič s to paradoksalno željo po zatiranju in prevzgoji zaprtih Cigank_ov. Njegov namen je bil totalno iztrebljenje.

Calé in »cigansko«

Pomembno je ponovno poudariti, da so proticiganska zakonodaja in diskurzi, ki so jih zasnovali intelektualci starega režima, prispevali k ustvarjanju pojma »ciganskega« kot nove semantike oblasti, ki bo odločala o ciganski razliki, o njenem mesu in krvi. Tako je *ciganski način življenja* služil kot simbolni cilj discipliniranja, ki bo z uporabo zastrašujočih metod usmerjal večinsko prebivalstvo k novim moralnim kodeksom, kar pa je imelo nepričakovane učinke. Kot v svojem delu opozarjata Cayetano Fernández Ortega in Ismael Cortés Gómez, je ta semantika moderne oblasti okoli »ciganskega« zbrisala etnične meje pravnega diskurza:

Ko se zakoni sklicujejo na *egiptanos*, *egipcianos* (Egipčane) ali na »tiste, ki se imenujejo Cigani«, čeprav se z današnje perspektive zdi, da se zakon sklicuje na etnični/kulturni koncept, ki se nanaša na neko homogeno skupnost, temu ni tako; v kontekstu tistega časa ti izrazi še zdaleč niso jasni (Fernández Ortega in Cortés Gómez, 2015).

Izraz »Cigan« je arhaičen in kontradiktoren stereotip, ki izhaja iz več stoletij sistematične kriminalizacije; je etnonim, poimenovanje določenega ljudstva na povsem rasnih osnovah. Označuje posameznike, ki živijo na določen način, na robovih racionalnega reda, kakor ga vidi prevladujoči sistem. Na eni strani imamo pomembne intelektualce starega režima, ki zanikajo cigansko osnovo, kar je ena temeljnih značilnosti sodobnega proticiganstva. Tri paradigmatične primere njihovega opisa najdemo v spisih Sáncheza de Moncade, Salazarja de Mendoze in Juana de Quiñones. Takole pravijo:

- Sánchez de Moncada, profesor Svetega pisma v Toledu: »Tisti, ki hodijo po Španiji, niso Cigani, ampak roji trotov in ateisti brez kakršnega koli zakona ali vere«, »so nedejavni ljudje, potepuhi in nekoristni za kraljestva«, »živijo s sesanjem in uničevanjem kraljestev, vzdržujejo se na znoju bednih kmetov«. [Ciganke so] »javne kurbe.«
- Salazar de Mendoza, skrbnik bolnišnice San Juan de Toledo in kaznovani kanonik katedrale v Toledu: »Cigani ne gredo na polja, razen krast in ubijati. Obrti, ki jih opravljajo, so tatvine in prevare«; »Cigani so pritegnili mnoge brezdomce in potepuhe, da bi živeli na njihov način«; »Veliko tistih, ki hodijo naokoli s Cigani, tako moški kot ženske, je Špancev«; »V Španiji niso boljši kot v Nemčiji, Franciji, Italiji ali drugih regijah«.
- Juan de Quiñones, inkvizitor, profesor, zdravnik in škof v Valladolidu, ki se je v zgodovino zapisal z *Discurso contra los Gitanos* (Razprava proti Ciganom): »Cigani jih imenujejo bolj zato, ker jih posnemajo v nerodnem načinu življenja, kot zato, ker so njihovi potomci«; »In zato ta zla sodrگا ni nič drugega kot moški in ženske, ki bežijo zaradi zločinov ali dolgov; to so uporniški in kriminalni ljudje«, »troti Republike, ki ne delajo in jedo«. Povrh vsega jim je de Quiñones pripisal nagnjenost h kanibalizmu: »Cigani, ki so pekli četrtno človeka [...], štirje Cigani, ki so pekli pol moškega, druga polovica pa visi iz plutovinskega hrasta [...]; neki Cigani so ubili dečka in ga pojedli« (Fernández Garcés, Jiménez González in Motos Pérez, 2014).
- Po drugi strani imamo prevladujoče pravno-družbeno mnenje, ki bo »Cigana_ko« izenačilo z potepuhom_injo in pozneje s tujcem_ko, in čeprav so se pokazala grenka nasprotja v gospodovanju nad romsko razliko, bo Romom zlasti od leta 1619 naprej zanikana vsakršna partikularnost, ki pritiče ljudstvu kot takemu.

Zato je veliko Gadž, ki so storili kazniva dejanja, svoj položaj podrejenosti v novih družbah kaznovanja utemeljevalo tako, da so se skrivali za dvoumnim etnonimom, ne da bi bili izvorno Romi, s čimer so prispevali k utrjevanju »ciganskega« pri večinskem narodu, ki je bilo naklonjeno favoriziranju

pravnega nasilja, namenjenega izkoreninjenju Romov v kraljestvu (Martínez Dhier, 2007). Tako:

Tisto, kar so imenovali cigansko vprašanje, ni seštevek težav, ki jih je mogoče pripisati ciganskemu ljudstvu, ampak usoden zgodovinski produkt, rezultat obnašanja do njih s strani večinskega prebivalstva. Njihov način odzivanja in obrambe pred sekularno agresijo, ki so jo utrpeli, med zavračanjem in preganjanjem ter prisilno asimilacijo, je narekovala njihova neodtujljiva pravica, da obstajajo kot diferencialno ljudstvo (Presencia Gitana, 1991).

Ponovno, ne ukvarjamo se z edinstvenim in ekskluzivnim pojavom v procesih rasizacije, ki so se razvili v modernih družbah. Frederick Douglass ob pojavu novih Črnih zakonikov (Codigos Negros), ki so nastali po koncu uradnega suženjstva in v katerih je bilo črnsko prebivalstvo kriminalizirano s pomočjo tradicionalne semantične dediščine o razvrednotenju afriške identitete v ZDA, že takrat opozarja na številne primere, ki razkrivajo rasizacijo. Pripoveduje, kako je bil v Tennesseeju med ropom ustreljen temnopolti moški. Ko so ga oblasti ujele, so odkrile, da je beli državljani, ki si je pobarval obraz, da bi se tako izognil kazni. Podobna pričevanja imamo iz Bostona in Južne Karoline, kjer je belec umoril nosečo žensko in obtožil anonimnega črnškega državljanca, belka pa je ubila svoje otroke in obtožila domnevnega črnškega ugrabitelja. Pogosto se je zgodilo, da so se »belci poskušali izogniti kazni tako, da so se v času zločina našemili v temnopolte moške« (Davis, 2005).

Izraz *passing* se je še posebej uveljavil z istoimensko novelo, ki jo je afroameriška literatka in avtorica zgodovinske renesanse harlem Nella Larsen napisala v 20. letih 20. stoletja. Gre za *rasno kamufliranje številnih mesticev*,⁹⁹ da ne bi bili javno prepoznani kot črnci, s čimer naj bi se izognili usodnim posledicam strukturnega rasizma. Vendar pa je prišlo tudi do inverzije prehoda (*passing*), v kateri je veliko belcev asimiliralo rasizirane identitete za strateške namene, kakršne je opisal Douglass. Dvoumni epistemološki diskurz oblasti o »ciganskem«, ki ga je konstruirala pravna in erudicijska veja starega režima, je prispeval k običajni praksi etničnih kamuflaž številnih Ciganov, ki so se asimilirali v večinsko družbo, da bi ostali neopaženi, a se je hkrati dogajalo tudi obratno, številni neciganski prebivalci so se romantično in patološko poistovetili s to identiteto, ki v resnici nima veliko zveze s Cigani_kami, temveč s stereotipom, ki je nanje vsepovprek prilepljen prek simbolne razsežnosti.

99 Španska beseda »mestizo« se nanaša na »rasno mešane ljudi« (op. ur.).

To dvoumnost okoli konstrukcije »ciganskega« v prej omenjenih obdobjih so nekateri zahodni intelektualci, ki so blizu postmodernosti, uporabili zato, da so se iz svojega nezavednega privilegija Gadže poglobili v tradicionalno zanikanje obstoja ciganskega ljudstva. Tak primer je Giorgio Agamben, ki v *Les princes du jargon* (1990) takole piše o delu Alice-Baker Ho:

tako kot sleng ni po pravilu jezik, ampak žargon, tudi Cigani niso ljudstvo, marveč zadnji potomci razreda band iz starejše dobe ... to pojasnjuje, zakaj raziskovalcem nikoli ni uspelo razjasniti porekla Ciganov ali spoznati njihovega jezika in običajev: etnografska raziskava je v tem primeru povsem nemogoča, ker informatorji sistematično lažejo.

Kasneje avtor razširi zaključek na skupno raven in navaja Alice Baker Ho:

Cigani so ljudstvu to, kar je sleng jeziku; a če to analogijo ohranimo le za hip, briljantno osvetli resnico, ki jo skriva primerjava med jezikom in ljudstvom: vsa ljudstva so bande in *coquille*, vsi jeziki so sleng in žargon.

Ti_e avtorji_ice svoje poglede praviloma utemeljujejo s poststrukturalistično potrebo po dekonstrukciji moderne pripovedi o identiteti, ki pomeni tudi kritiko ideje o narodu, državi, ljudstvu in jeziku. Ti nameni se lahko zdijo le hvalevredni, zanimivi in potrebni. Sprašujemo pa se o razlogih, zakaj takšna analiza skrivnostno sovпада s staro in vztrajno zahodno tradicijo identitete, ki sestoji iz zanikanja identitete kulturnih manjšin, v tem primeru torej s posebnim naporom za *dokazovanje* neobstoja ciganskega ljudstva. Pri odkrivanju razlogov nam lahko pomaga kratek etnografski premislek o belski tradiciji. Zahodni misleci, ki so na žalost vpisani v večinske identitetne pripovedi belskosti, so začeli zlasti po nastanku poststrukturalizma in postmoderne evropske kritike odkrivati, da identitete niso ontološke, ampak jih je treba razumeti kot družbeno-kulturne konstrukte, ki temeljijo na konceptu »zamišljenih skupnosti«, kakor jih je imenoval Benedikt Anderson.

Takšno odkritje bi lahko služilo poglobljanju nujnih kritik nacionalističnih imperialnih projektov, namesto tega pa se pogosto neiskreno uporablja za zanikanje naporov tradicionalno podrejenih skupin, ki skušajo lastno človečnost utemeljiti s svojo skupno pripadnostjo. S tem se tisto, kar bi lahko bilo zdrav kritični projekt revizije tradicionalno pretiranih identitet, razkriva kot kolonialni projekt, ki se aseptično igra z zgodbami tradicionalno zanikanih identitet.

Agamben svojo disertacijo o jezikih in ljudstvih začne z umeščanjem evropskih Ciganov v čas, ko so se pojavile skupine kriminalcev, ki so govorile poseben sleng; to je bil zgodovinski trenutek prehoda iz srednjeveške v moderno dobo. Alice Baker-Ho pravi, da romski izvor izrazov v tem slengu kaže, da so

ciganski izrazi, ki so prešli na različne slenge, podobni samim Ciganom, ki so že takoj, ko so se pojavili, prevzeli patronim držav, skozi katere so šli – Gađže nav –, in tako izgubili svojo dokumentarno identiteto za tiste, ki so mislili, da znajo brati (Agamben, 1991).

Ni drzno domnevati, da je razlog za vpliv *romanó* (romskega jezika) na sleng povezan z radikalno subalterizacijo romskih skupnosti, ki so prispele v Evropo. Obsojene so bile na marginalizirano življenje v conih nebiti; posledično so bile primerjave romskih družin z nastajajočim *protolumpenproletariatom*, ki je živel na obrobju mest, nekaj običajnega. Glede na to, da je, kot smo pojasnili, takratna oblast z vso zakonodajno in simbolno silo Cigane potisnila na rob preživetja, kjer so se upirali pregonu in genocidu oziroma epistemicidu, so začeli njihovo razliko sčasoma obravnavati kot družbeno rasizirano. Priča smo oblastniški lumpenizaciji *romipén*,¹⁰¹⁰ s čimer so opravičevali preganjanje, ta pa se je utrjevala v modernosti oziroma kolonialnosti s svojimi novimi strategijami kolonialnega, patriarhalnega, kapitalističnega in imperialističnega zatiranja.

Uspeh izгона ciganskega ljudstva na simbolno in materialno mesto dehumaniziranega podrazreda prek kristalizacije »ciganskega« je bil takšen, da je celo evropska levica 19. stoletja povsem posvojila srednjeveški diskurz. Karl Marx je v enem od pisem Carlu Cafieru, uredniku *Kapitala*, nekaj besed namenil definiciji *lumpenproletariata*:

K stranki prostitutk in Ciganov gredo samo nezadovoljne kmečke množice, razsvetljene in ezoterične, mistične in nore, ali tisti garjavi čistilci čevljev, berači in plačani morilci, ki so neizogibno sovražniki proletariata, enako kot reakcija (...) Ko zmaga proletariat, jih bo moral zdrobiti (González, Romero, Labanyi et al., 2008).

Ciganske skupnosti, ki so bile tako različne in obenem tako zelo podobne neciganskim, so si delile isto ozemlje, čeprav so bile z njega znova in znova

---

10 Ciganstvo v jeziku *romanó*.

izgnane, ter bile rasizirane na podlagi zapletenega skupka idej, stereotipov in fobij. Ta je vodil v predstavo o domnevnem načinu življenja, ki je bil nezdržljiv z novim redom; to naj bi bil nevaren način življenja, ki bi se lahko razširil na preostalo prebivalstvo: »Njihovo potepuško in zabavljajško življenje pomeni nered in slab zgled drugim podložnikom« (Leblon, 1987). To je intelektualni strabizem precejšnjega števila akademikov Gadže, ki so paradoksalno na vrhu piramide romskih študij; ker pojavov, povezanih z Romi, niso proučevali skozi dekolonialne leče, so proizvedli teorije, ki so povsem nepovezane s cigansko resničnostjo. Ena najtrdovratnejših tez je insinujacija, da zaradi dvoumnosti okoli etnonima »Cigan« ni mogoče govoriti o *Calé* ali sistemu njihovega etničnega zatiranja.

Znanstveniki in strokovnjaki niso imuni na pristranskost družbe. Pod krinko navidezne nevtralnosti pogosto zagovarjajo znane predsodke o Romih. Po drugi strani pa jih učenjaki, ki raziskujejo Rome, pogosto vidijo kot predmet, ki ga je treba proučevati, in ne kot kolektivno življenje, subjekte, ki diha (Fernández Ortega, 2016).

In čeprav je res, kot smo pojasnili, da so »cigansko« v določenem obdobju aplicirali na vedenje, ki je bilo nezaželeno s pravnega vidika (tj. na »uživaštvo, prestopništvo«), z verskega vidika (tj. na »grešništvo, čarovništvo, ob-skurantizem, nepoznavanje doktrine«) in z moralnega vidika (tj. »krvoskrunstvo, brezskrbnost, prevlada poželenja, prostitucija itd.«) in ki naj bi vplivalo na ljudi, ki so posnemali »obleko, jezik in izraze« *Calé* (Gómez Alfaro, 2010), je bil namen splošnega zavora za Cigane iz leta 1749 nedvoumen. Takole ga je opisal njegov glavni arhitekt Marqués de la Ensenada: »V zapor morajo iti v istem dnevu in ob isti uri (...) Ti ljudje, ki jih imenujejo Cigani, nimajo religije; v zaporu jih bodo učili in tako se bo zla rasa končala« (Fernández Ortega in Cortés Gómez, 2015).

Splošni zapor ali velika racija Ciganov je za svojo izpeljavo uporabila izključno rasne označevalce. Čeprav je izraz »Cigan« etnično in družbeno dvoumen, proticiganska zakonodaja, ki je nastajala 479 let in jo sestavlja kar 2.500 zakonov, katerih namen je bil zmanjševanje števila in izkoreninjenje ciganskega prebivalstva, ni temeljila zgolj na njihovem svetovnem nazoru oziroma vednosti, temveč hkrati na njihovi telesnosti.

V drugi polovici 18. stoletja se paradoksalno zgodi pomemben preobrat v smislu ambivalentnosti »ciganskega«. To lahko pripišemo postopnemu pojavljanju filociganske literature, ki so jo pisali romantični popotniki, kostumbristi in pesniki ter je prodirala v protirazsvetljenske kroge. Nekateri indoe-

vropski znanstveniki tistega časa v svojih študijah odkrijejo, da je žargon, ki so ga omenjali intelektualci starega režima, starodavni neosanskrtski jezik indoevropskih korenin, povezan s sedanjimi jeziki, kot so bengali, gujarati, hindi, kašmiri, marathi in punjabi, ki jih Cigani_ke imenujejo Romanó (Jiménez, 2009). Iz teh odkritij izvira raziskovanje hipoteze o indijskem izvoru Romov.

Po drugi strani pa je pojav določenega *ciganizma*, katerega glavni motor je krepitev velikega dela eksotičnih stereotipov, ki jim jih pripisuje večinska družba, vladajoče razrede spodbudil, da še naprej disciplinirajo in zatirajo Rome. Filozofsko-ekonomski premiki, ki izhajajo iz kolonializma 18. stoletja, so bili tudi vzrok za vedno večji pritisk razsvetljenskih idej na gospodarski monopol plemstva in duhovščine. Obe skupini sta burno odreagirali, da bi zaščitili svoje interese in se utrdili na oblasti: sočasno sta branili svoje idiosinkrazije in se umikali pred grozečim napredkom razsvetljenskih idej. Plemstvo v tem boju proti razsvetljenstvu kot obliki identitete zavezniško semantiko zazna v »ciganskem«.

V 18. stoletju so bili_e kljub zaničevanju in inferiorizaciji Cigani_ke, črn-ci_ke in *mestici* pogosto zaposleni_e kot plesalci_ke in pevci_ke na zabavah španskih vladajočih razredov; torej so imeli_e prav zaradi tega določeno podporo, na podlagi katere so gradili_e svojo moč. Cigani_ke in črn-ci_ke so se lahko po družbeni lestvici povzpeli le, če so postali_e dive in junaki_nje v okviru podrejenih vlog, dodeljenih v starem režimu. Kot je zapisal Antonio Gómez Alfaro (2010):

Ne da bi Cigani skušali to zavestno narediti, jih je njihovo programirano in posvetno zavračanje spremenilo v simbolno paradigmo tradicionalne države (país castizo), čemur se niso mogli upreti. V času nasledstvene vojne so se po Kataloniji širile nenavadne zgodbe, češ da je bila za praznovanje ob prihodu nadvojvode Karla zadolžena Ciganka, s čimer naj bi osramotili vojvodo Anžuvinskega, prihodnjega Filipa V. V času Napoleonove invazije so nove čudaške zgodbe neko Ciganko spremenile v tiskovno predstavnico globoke države, ki naj bi z lažno napovedjo z dlani domoljubno grozila kralju Jožefu. V prozi nekega prepognjenega letaka je anonimni avtor madridskim Romkinjam naročil, naj odločno odklonilno odgovorijo poslancu, ki je na konstitutivnih volitvah leta 1869 z radikalnimi komentarji o katoliških obredih in Marijinem devištvu branil svobodo nekega kulta.

Te napetosti Ciganke_e spremljajo do danes, kar je brez nove interpretacije protiromskega rasizma kot proizvoda modernosti in dimenzije kolonialnosti oblasti, ki se izvaja na evropski celini, nerazumljivo. Uvedba dekolonialne perspektive v analizo položaja Romov pomeni ponovno preučitev zgodovine naših skupnosti, tokrat z drugega vidika. Sadri Khiari v *Malcolm X: Stratège de la dignité noire (Malcolm X: Strateg črnskega dostojanstva)* takole piše o želji črnskega voditelja po ponovni interpretaciji zgodovine: »Poleg rekonstrukcije pozitivne podobe se ponovna osvojitve črnske zgodovine kaže kot ponovna osvojitve samega sebe; rehabilitacija črnske zgodovine in reappropriacija zgodovine kot take sta bistvenega pomena za obnovo kolektivnega spomina« (Khiari, 2013).

Kolektivni spomin nas poveže s kontroverznim vprašanjem identitete:

Ko je kdo neviden, ker je črnc, Indijanec, ženska, *mestic* ali reven, ko koga sistematično ignorirajo zaradi rase, spola ali drugega stanja, je prvo, kar stori, to, da poskuša obstajati, dvigniti roko, vstati in reči: tukaj sem! Obstajam. To je logika identitete. V logiki tistega, ki je podrejen, je treba najprej postati viden, se poimenovati, se prepoznati. To je neizogiben korak v procesu postajanja subjektov (Zibechi, 2015).

Od zapora do integracije/asimilacije

Začetek velike racije Ciganov leta 1749 je prinesel ogromne gospodarske, logistične in socialne težave lokalnim oblastem, ki so se pritoževale zaradi problemov nastanitve in oskrbe s hrano ter zato, ker tisoče ujetnikov ni prinašalo nobenega dobička. Operacija je bila načrtovana na skrivaj, kraji, namenjeni nastanitvi ujetnikov, o njej niso bili obveščeni. Številni aretirani so vložili prošnje za pomilostitev, mobilizirali so sosede, da bi pred oblastmi pričali o njihovem dobrem vedenju. Prošnjam niso ugodili. Le osem let pozneje, leta 1757, so bile celo prepovedane. V letih splošnega zapora so bile uprave zaradi vse večjih gospodarskih težav, ki so izhajale iz te operacije, prisiljene ponovno preučiti ujetništvo številnih zapornikov. Uvedli so tajne preiskave, v katerih so javne oblasti, brez sodelovanja *calés*, izbirale »skesanec«. Te težave so se stopnjevale, kar je povzročilo prekinitev premeščanja pripornikov.

Po običajnih poročilih je bilo veliko aretiranih Ciganov nameščenih v Arsenal de la Carraca v Cadizu. Toda resnica je, čeprav ni niti enega zgodovinskega dokumenta, ki bi se obregnil ob to »naključje«, da so z gradnjo

omenjene lokacije začeli leta 1752, torej le tri leta po začetku genocidne operacije. Še več, gradnjo prvega vojaškega obrata na tem območju je spodbujal nihče drug kot idejni arhitekt splošnega zapora Marqués de la Ensenada, eden temeljnih promotorjev španske pomorske politike. Ko so se začele težave z njihovim ujetništvom, so bili Cigani premeščeni v Arsenal del Ferrol. Gómez Alfaro pravi, da nimamo podatkov, »ki bi nam povedali, kam so prispeli po nevarnem morskem potovanju, na katerem je prišlo do nepričakovane epidemije, ter koliko jih je umrlo med plovbo in so pokopani v hladnih atlantskih vodah«. Gradnjo omenjenega vojaškega kompleksa je poleg Ensenade podpiral sam Filip V. Prvi projekt gradnje je bil odobren leta 1750, leto po začetku velike racije Ciganov. Prav tako je bila kartagenska vojaška mornarska baza, katere gradnja se je začela leta 1732 – seveda s podporo Ensenade –, kraj, kjer so od leta 1749 zadrževali številčno zaslužneno delovno silo Ciganov, ugrabljenih med operacijo. Tu govorimo o treh najpomembnejših pomorskih vojaških kompleksih v nacionalni zgodovini, ki so bili hkrati baze španske vojne flote in mornarice.

Po drugi strani so bile Ciganke, ki so živele v Andaluziji, poslane v kraljevi zapor Alcazaba, zaprte pa so bile tudi na območju Ancha de la Merced, zlasti v ulici Arrebolado, v mestu Malaga. Tiste iz Levante in preostalih delov kraljestva so poslali v grad Denia in Hišo usmiljenja v Zaragozi, in sicer po načrtih, ki so jih vestno oblikovali Ensenada in drugi, med njimi markiz Castellar. Zgodovinskih podatkov o izjemnem uporuh *Calé* proti genocidu oziroma epistemicidu imamo na pretek. Romkinje v Hiši usmiljenja so bile bičane in podvržene strašnim kaznim, kljub temu pa še zdaleč niso sprejele zlorab:

Hišno osebje – vratarji, nadzorniki in ciganski redar – se je iz krvnika spremenilo v žrtev. V eni od nastanitvenih knjig je opisan primer, ko je paznik pretepel in v glavo ranil Ciganko, ker se je postavila v bran svoji materi. Pet ostalih, še posebej tri, so ga nato tako trpinčile, da so ga skoraj ubile (Gómez Urdáñez, 2004).

Prve 703 Ciganke, ki so bile zaprte skupaj z mladoletniki, so bile »večina-ma gole in bose«. Po zgodovinarju Joséju Luisu Gómezu Urdáñezu (2004) je bila

prva stvar, ki so jo storile, ko so zagledale vojašnico, namenjeno njihovi namestitvi, da so ostale na dvorišču, na vrtu, na prostem, da niso hotele vstopiti in ubogati nobenega ukaza. [...] Prazna vodnjaka ob

hiši so napolnile z ostanki postelj, vzmetnicami in oblačili. Čez nekaj mesecev so divjale garje.

Ta izbruh upora ni nobena izjema:

Od začetka so se pobegi nenehno dogajali. Številne so pobegnile, da bi srečale svoje može, ki so bili zaprti v Aljaferiji, nato pa so se vrnila in norčevale tudi iz paznika, ki je bil »osupel in poneumljen, ker so ga Ciganke zmedle, ali zaradi bolezni, ki jo je imel to zimo« [...] »Želja, da se vrnejo na svobodo, jih naredi tako odločne in jezne, da se redko zgodi, da ne napadejo tako ali drugače. Njihov pogum in nepremišljenost, zaradi katerih sumimo, da utegnejo zažgati objekt, nas vznemirjata in delata previdne« (Gómez Urdáñez, 2004).

Marqués de la Ensenada se je v zgodovino zapisal s tem, da je v 18. stoletju v gradnjo temeljev sodobne mornarice in španske vojske vnesel razsvetljsko racionalnost. Calé/Romi pomenijo žrtevno dimenzijo španskega razsvetljenstva, del zanikanja človeštva, na kateri so temeljili miti in temeljne institucije nacionalne identitete. Zaradi težav pri končanju velike racije so oblasti razmišljale tudi o deportaciji Ciganov v Ameriko, torej o ukrepu, ki sta ga sprejeli vladi Portugalske in Anglije. Vendar pa je razprave o tej možnosti prekinil sam Marqués de la Ensenada:

- 1) Če v Španiji slabo živijo, bodo v Indijah živeli slabše in bodo spridili uboge Indijance;
- 2) kot drzni ljudje bodo tiranizirali ljudi kraljevine, [tako da] bo treba poslati vojsko, da jih bo ustavila;
- 3) združili se bodo z angleškimi, francoskimi in drugimi tujci ter pripomogli k nedovoljeni trgovini; 4) ravnali bodo podobno Mamelukom 1111 iz São Paula v Braziliji, ki so uničili toliko krščanskih ljudstev, jih zaslužnili in prodali (Fernández Garcés / Jiménez González / Motos Pérez, 2014).

Nazadnje je Karl III. po letih konfliktov, osvoboditev, novih zaporov, uporov in ekonomskih težav 6. junija 1763 ukazal osvoboditev vseh Ciganov, zaprtih v veliki raciji. 16 let po začetku operacije in malo več kot dve leti po ukazu, 6. julija 1765, je mornarica odredila izpustitev vseh ujetnikov. Zahval-

---

11 Osvoboženim vojnim sužnjem, ki so si v vojski priborili najvišje položaje (op. ur.).

jujoč delu Antonia Gómeza Alfara vemo, da so bili nekateri Cigani, ki so bili ujeti v veliki raciji, 34 let pozneje še vedno zaprti v Ferrolu in Cadizu. Ravno zaradi spoznanja Karla III., da je genocid nemogoče izvesti, pa se okrepijo težnje po epistemicidu. Od takrat naprej se je zakonodaja osredotočala na razveljavitev vsakršnih aluzij na »cigansko« ter po eni strani na aktiviranje normativnih virov za »integracijo« Calé v večinsko družbo, po drugi pa na razpad njihove kolektivne subjektivitete. »Kraljeva pragmatika«, kot zapišejo magistrati iz Ovieda v poročilu o zakonu z dne 19. septembra 1783, ki so ga objavili tega leta, »globoko v sebi odkrije, da njegovo veličanstvo noče iztrebiti ali uničiti tako imenovanih Ciganov, ampak zatreti njihovo ime in popraviti njihove običaje« (Gómez Alfaro, 2010). Normativni in simbolični viri, ki izhajajo iz te *pragmatike*, so bili ukinjeni šele leta 1848.

Štiri leta prej je bil ustanovljen španski korpus civilne garde, ki je bila zadolžena za izvajanje »tradicionalnih ukrepov za učinkovitejši policijski nadzor nad Cigani. Ti so bili še naprej žrtve previdnostnih ukrepov, ki jih je bilo mogoče spremljati v naslednjem stoletju v regulativnih besedilih trgovine z živalmi« (Gómez Alfaro, 2010). Obstajajo očitni razlogi za prepričanje, da je dolgoletna tradicija proticiganske zakonodaje (od leta 1499) navdihnila Zakon o lenih in prestopnikih (*Ley de Vagos y Maleantes*) ter pozneje Zakon o družbeni nevarnosti (*Ley de Peligrosidad Social*), ki je bil sprejet med špansko državljansko vojno. Gómez Alfaro nas glede civilne garde opominja: »Med nalogami, ki so ji bile dodeljene od samega začetka (kraljev ukaz z dne 29. julija 1852), je strog in natančen nadzor nad Romi; ta obveznost je ostala tudi v prenovljeni uredbi iz leta 1943, v katero so jo prepisali dobesedno, odpravljena pa je bila šele leta 1978.«

Notranja kolonialnost

Naš namen še zdaleč ni prikazati poenostavljene slike z jasnimi mejami, v kateri se kristalizirajo fanonovske simbolične cone človeštva (cona biti in nebiti); naš namen je, nasprotno, njihova problematizacija. To ne pomeni – kar je pomembno opozoriti – zanikanja resničnosti, v kateri še danes obstajajo in se zarisujejo brutalne linije med tistimi, ki imajo status človeškega, in tistimi, ki ga nimajo, temveč poglobljanje v malo obiskane kraje, ki jih definira ta linija, tj. v kraje notranjega kolonializma.

Stokeley Carmichael in Charles Hamilton v slavni knjigi *Black Power* analizirata, kako je bilo afroameriško prebivalstvo v ZDA, ki ga sestavljajo potomci_ke sužnjev, z zakoni Jima Crowa zaprto v geto ter obsojeno na izobra-

ževalno, ekonomsko, kulturno in politično segregacijo, ter kako je država ta območja obravnavala kot notranjo kolonijo. Črni panter, stranka za samo-obrambo, je nastala iz edinstvenega presečišča: na eni strani jo je definirala afriškoameriška kolonialna izkušnja, ki je črnce na Zahodu postavljala v položaj subalternizirane skupnosti, na drugi pa zavedanje o pomenu in vlogi, ki ju je pri tem (še vedno) igral kapitalistični razredni sistem. Na podlagi idej Frantza Fanona, pa tudi Fredericka Douglassa in Williama W. Duboisa ter zahodne revolucionarne misli se je začela ena najpomembnejših dekolonialnih pobud 20. stoletja na Zahodu.

Položaj Romov v Evropi je skrb vzbujajoč. Vzpon sodobnega proticiganstva/romofobije od leta 2008 je vrhunec dolgoletne in starodavne tradicije zahodnega protiromskega rasizma. Po besedah aktivistov Amnesty International »evropske države ne zmanjšujejo diskriminacije, ustrahovanja in nasilja nad Cigani, ponekod jih celo spodbujajo« (Amnesty International, 2014). Priča smo linčem in policijskim pregonom v Italiji, množičnim izgonom v Franciji, umorom v Romuniji in Bolgariji, prisilnim sterilizacijam na Slovaškem in Češkem, kršitvam človekovih pravic v Rusiji, lažnim obtožbam o ugrabitvi mladoletnikov v Grčiji in na Irskem, diskriminaciji pri zaposlovanju in v šolah v Nemčiji, ustvarjanju ekskluzivno ciganskih policijskih dosežev na Švedskem, gradnji protiromskih zidov na Portugalskem ter socialni in policijski diskriminaciji, getoizaciji in šolski segregaciji v Španiji.

Čas je, da se Roma, Sinti, Calé, Manush in druge skupnosti, ki so del romskega ljudstva, organizirajo in postanejo del projekta dekolonizacije Evrope. Čas je za *Kalí Zhor*.¹²¹²

Prevod iz španščine: Tjaša Kancler.

Redakcija prevoda: Marina Gržinić in Tjaša Kancler.

Literatura

Agamben, Giorgio (1990): La lengua y los pueblos. Recenzija dela *Les princes du jargon* Alice Becker-Ho. *Luogo comune* 1: 57–62. Dostopno na: <http://www.pieflamenco.com/las-lenguas-y-los-pueblos-pdf/> (20. november 2020).

Aguirre Felipe, Javier (2006): *Historia de las itinerancias gitanas. De la India a Andalucía*. Zaragoza: Institución Fernando el Católico, 2006.

---

12 Črnska moč ali črnska sila. Caló in calí pomenita črnec/črnka in tako se imenujejo Romi v Španiji, Argentini, na Finskem ter v delu Francije in Brazilije.

- Bouteldja, Houria (2012): *Descolonizar Europa. Prispevek na prvi konferenci evropske dekolonialne mreže*, 10. in 11. maj, Univerza Complutense v Madridu. Dostopno na: <http://www.decolonialtranslation.com/espanol/descolonizar-europa.html> (20. november 2020).
- Césaire, Aimé (2006): *Discurso sobre el colonialismo*. Madrid: Ediciones Akal.
- Davis, Y. Angela (2005): *Abolition Democracy: Beyond Empire, Prisons, and Torture*. New York: Seven Stories Press.
- De Sousa Santos, Boaventura (2009): *Epistemologías del Sur*. México: Siglo XXI.
- Dussel, Enrique (1994): *1492: el encubrimiento del otro: hacia el origen del mito de la modernidad*. UMSA. Facultad de Humanidades y Ciencias de la Educación, Plural Editores.
- Federici, Silvia (2019): *Kaliban in čarovnica. Ženske, telo in prvotna akumulacija*. Ljubljana: Sophia.
- Fernández Buey, Francisco (1996/2000): *Buscando un punto de vista sobre el choque cultural. Prolog k La gran perturbación. Discurso del indio metropolitano*. Barcelona: Destino/El viejo topo Barcelona. Dostopno na: https://www.upf.edu/materials/polietica/_img/int1.pdf (20. november 2020).
- Fernández Garcés, Helios, Nicolás Jiménez González in Isaac Motos Pérez (2014): *Guía de Recursos contra el Antigitanismo*. Federación Autonómica de Asociaciones Gitanas de la Comunidad Valenciana (FAGA).
- Fernández Ortega, Cayetano in Ismael Cortés Gómez (2013): *Geografía de la resistencia gitana contra el racismo de Estado en la Modernidad Española*. En Im-
prenta.
- Fernández Ortega, Cayetano (2016): Two Milestones Put Romani Cultural Discourse in the Hands of Roma Themselves. *Open Society Foundations*, 15. januar. Dostopno na: <https://www.opensocietyfoundations.org/voices/two-milestones-put-romani-cultural-discourse-hands-roma-themselves> (20. november 2020).
- Fraser, Angus (2005): *Los gitanos*. Barcelona: Ariel.
- Gómez Alfaro, Antonio (2010) *Escritos sobre gitanos. Presencia Gitana*. Dostopno na: 29/02/2016 en http://aegit.pangea.org/pdf/30jornadas/ LIBRO_ALFARO.pdf.
- Gómez Urdáñez, José Luis (2004): La Real Casa de Misericordia de Zaragoza, cárcel de gitanas (1752–1763). V *Estudios en homenaje al profesor Teófanos Egido*, M. A. Sobaler Seco (ur.), 329–343. Valladolid: Junta de Castilla y León.
- González, Ángel, Pedro G. Romero, Jo Labanyi, Miguel Ángel García, Jody Blake in Georges Didi-Huberman (2008): *La Noche Española. Flamenco vanguardia y cultura popular 1865–1936*. Madrid: Museo Nacional Centro de Arte Reina Sofía.

- Grosfoguel, Ramón (2009): Izquierdas e izquierdas otras: Entre el proyecto de la izquierda eurocéntrica y el proyecto transmoderno de las nuevas izquierdas decoloniales. *Tabula Rasa* 11: 9–29. Dostopno na: <http://www.revistatabularasa.org/numero-11/presentacion.pdf> (20. november 2020).
- Grosfoguel, Ramón (2012): El concepto de «racismo» En Michel Foucault y Frantz Fanon: teorizar desde la zona del ser o desde la zona del no-ser. *Tabula Rasa* 16: 79–102. Dostopno na: <http://www.revistatabularasa.org/numero-16/05grosfoguel.pdf> (20. november 2020).
- Grosfoguel, Ramón (2013): Racismo/sexismo epistémico, universidades occidentalizadas y los cuatro genocidios/epistemicidios del largo siglo XVI. *Tabula Rasa* 19: 31–58. Dostopno na: <http://www.revistatabularasa.org/numero-19/02grosfoguel.pdf> (20. november 2020).
- Jiménez González, Nicolás (2009): *I Romani Chib, la lengua de los gitanos*. Valladolid: Casa de la India. Fundación Ateneo Cultural «Jesús Pereda». Dostopno na: https://www.academia.edu/29750498/romani_chib_la_lengua_de_los_gitanos_pdf (20. november 2020).
- Katz, Steven T. (1994): *The Holocaust in Historical Context*. New York: Oxford University Press.
- Khiari, Sadri (2013): *Malcolm X: Stratège de la dignité noire*. Éditions Amsterdam.
- Leblon, Bernard (1987): *Los gitanos de España: el precio y el valor de la diferencia*. Barcelona: Gedisa,
- López, Gilberto in Guillermo Rivas Pacheco (2015): Reseña del libro «El pensamiento crítico frente a la hidra capitalista. Participación de la Comisión Sexta del EZLN. Tomo I». *Rebelión*, 27. avgust. Dostopno na: <https://rebelion.org/resena-del-libro-el-pensamiento-critico-frente-a-la-hidra-capitalista-participacion-de-la-comision-sexta-del-ezln-tomo-i/> (20. november 2020).
- Lugones, María. (2008): Colonialidad y género. *Tabula Rasa* 9: 73–101. Dostopno na: <http://www.revistatabularasa.org/numero-9/05lugones.pdf> (20. november 2020).
- Martínez Martínez, Manuel (1995): Los gitanos en el sureste peninsular de los siglos XV -XVI. *Boletín del Instituto de Estudios Almerienses. Letras* 14: 91–102.
- Martínez Martínez, Manuel (2003/2004): Los gitanos en el reinado de Felipe II (1556-1598): el fracaso de una integración. *Chronica nova: Revista de historia moderna de la Universidad de Granada* 30: 401–430.
- Martínez Dhier, Alejandro (2007): *La condición social y jurídica de los Gitanos en la Legislación histórica española*. Doktorska disertacija. Univerza v Granadi.
- Motos Pérez, Isaac (2009): Lo que no se olvida: 1499–1978. *Anales de Historia Contemporánea* 25: 57–74.
- Motos, Isaac (2015): *De la luz sobre la oscuridad. La Gran Redada española*. Intervju Patricie Caro Maya z Isaacom Motosem. Museo Virtual del Pueblo Gitano.

- Quijano, Aníbal (2000). Colonialidad del poder, eurocentrismo y América Latina. V *La colonialidad del saber: eurocentrismo y ciencias sociales. Perspectivas Latinoamericanas*, E. Lander (ur.), 246. Buenos Aires: CLACSO, Consejo Latinoamericano de Ciencias Sociales. Dostopno na: <http://bibliotecavirtual.clacso.org.ar/ar/libros/lander/quijano.rtf> (20. november 2020).
- Ribeiro, Darcy (1972): *Las Américas y la Civilización. Proceso de Formación y Causas del desarrollo desigual de los pueblos americanos*. Buenos Aires: Centro Editor de América Latina.
- Sánchez Ortega, María Helena (2009): La minoría gitana en el siglo XVII: represión, discriminación legal, intentos de asentamiento e integración. *Anales de Historia Contemporánea* 25: 75–90.
- Sierra, María (2016): *Identidad nacional y barbarie sexual: los gitanos en el discurso romántico sobre España*. Dostopno na: <http://paradojas.hypotheses.org/1368> (20. november 2020).
- Zibechi, Raúl (2015): *Descolonizar la rebeldía. (Des) colonialismo del pensamiento crítico y de las prácticas emancipatorias*. Andalucía: Zambra.